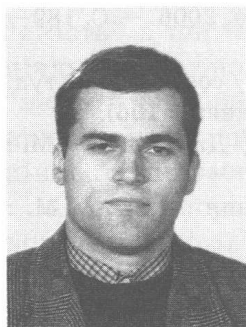

УДК 336.71

Володимир Височанський, доцент кафедри фінансів і банківської справи Ужгородського національного університету, кандидат економічних наук

НОРМАЛІЗАЦІЯ БАНКІВСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

У статті запропоновано підхід до формування вільної банківської справи в умовах саморегульованої грошової системи, розкрито її переваги для економічних агентів і суспільства в цілому.

Ключові слова: банківська діяльність, гроші, товарні юніти, депозит, резервування, грошова система.

Діяльність банківських установ традиційно цікавила дослідників грошово-кредитних відносин у суспільстві. Особливої актуальності вона набула в останні роки, у період найбільш масштабної фінансової та економічної кризи з часів Великої депресії. Будучи колискою кризових процесів та механізмом їх перенесення з фінансового ринку на реальний сектор економіки, банківська система в її сучасній конфігурації є об'єктом досліджень не лише вчених з академічних кіл, але й керівників центральних банків і провідних міжнародних фінансових інститутів.

Мета більшості досліджень, присвячених банківським установам, полягає у виробленні рекомендацій як щодо вдосконалення регулювання банківської системи центральними банками, так і стосовно визначення більш оптимальних нормативів функціонування банків з метою зміцнення їх стабільності. Проте дотепер актуальними залишаються проблеми морального ризику, банкрутства системно важливих банків, надмірних витрат платників податків на порятунок неефективних банків та нещодавні скандали, пов'язані з маніпулюванням провідними міжнародними банківськими установами з відсотковими ставками LIBOR і курсами валют. Все це є свідченням того, що намагання зосередитися на оптимізації "механіки" сучасної моделі банківської діяльності завідомо звужує можливість пошуку варіантів її вдосконалення.

Очевидною є необхідність комплексного підходу до вироблення нової концепції банківської справи, який би ґрунтувався на сутності банку як виробника фінансових послуг для клієнтів та професійного посередника на фінансовому ринку. У вирішенні сучасних проблем діяльності банків

необхідно враховувати першопричини виникнення та необхідність банківських установ для суспільства. Саме врахування особливої місії банків, на наш погляд, дозволить виробити успішні рішення з удосконалення банківської діяльності та закладе міцний фундамент для її подальшого розвитку.

Для нормалізації банківської діяльності, повернення банківських установ до стійкого режиму функціонування необхідно визначити основні недоліки сучасного банкінгу. Лише усвідомлення недолугості сучасної моделі банківської діяльності та її причин може стати відправною точкою у пошуку вирішення цієї задачі.

Неефективність сучасної банківської справи та її причини

Сучасні банківські установи є результатом довготривалої еволюції інституцій, продуктом і предметом праці яких із самого початку були гроші та документи, що засвідчують операції з ними. У зв'язку з цим дослідження зародження та розвитку банківської діяльності необхідно здійснювати в контексті формування грошових відносин у суспільстві.

Обґрунтовуючи походження грошей, Карл Менгер тлумачить їх виникнення як результат спонтанного та ніким не керованого процесу виявлення рішення, здатного спростити процедури пошуку контрагента при обміні одного товару на інший¹. Бартерні операції ускладнювалися малою ймовірністю збігу взаємних потреб учасників обміну, неподільністю предметів обміну та неможливістю виконання господарських розрахунків. Необхідність здійснення обміну спонукала окремих індивідів враховувати потреби потенційних контрагентів у тих чи інших товарах. Згодом вони почали помічати, що якийсь товар у певній місцевості користується попитом багатьох людей, тому вони намагалися придбати його не для власного споживання, а для подальшого використання в наступних актах обміну. Як тільки подібна практика використання найбільш ліквідного у суспільстві товару була поступово засвоєна більшістю населення, то цей товар, по суті, перетворився на гроші.

Протягом значного періоду розвитку суспільства грошовим товаром були дорогоцінні метали — золото та срібло, які завдяки своїм властивостям та відносній рідкості використовувалися в ролі грошей одночасно багатьма народами. Запровадження карбування, на думку Дж. Селджина і Л. Вайта, також можна пояснити як спонтанний результат спроб комерсантів мінімізувати необхідність в оцінюванні та зважуванні зразків грошового металу, отриманих у результаті обміну. Спочатку комерсанти могли маркувати різні самородки після їх зважування та оцінки якості. Довіра власному та іншим маркуванням допомагала запобігати шахрайству і витратам, пов'язаним із повторною оцінкою самородків. Із часом маркування поступилося штампуванню і подальшому фаховому виробництву монет у їх сучасному вигляді². Відомо, що вже у VII ст. до н. е. в Давній Лідії як засіб обміну використовувалися монети з електру (природного сплаву срібла та золота), що вирізнялися стійкою вагою та стандартизацією виробництва. Для лідійських монет характерним було наявність штампів з одного боку та відбитків зображень — з іншого. Надписи на штампах, очевидно, означали ім'я людини, відповідальної за

¹ Menger C. *On the Origins of Money* / C. Menger. — Auburn : Ludwig von Mises Institute, 2009.

² Selgin G. *The Evolution of a Free Banking System* / G. Selgin, L. White // *Economic Enquiry*. — 1987. — Vol. XXV. — July. — P. 439—457.

карбування монет³. А. Бюрнс вважає, що лідійські монети карбувалися приватними монетними дворами під конкуруючими марками. Монетні двори, які користувалися найвищою довірою населення, випускали найбільш популярні монети. Всі інші монети, передусім нестандартні чи невідомі місцевим комерсантам, обмінювалися на них зі знижкою⁴.

Розвиток міжрегіональної торгівлі зумовив поширення іноземних монет на значних територіях. Потреба в обміні таких монет на місцеві поступово сформувала попит на послуги мінняйл, які могли визначити цінність монет та обміняти їх. Поступово сформувався ринок обміну монет. Розвиток торгівлі також супроводжувався, з одного боку, необхідністю акумуляції коштів для подальшої закупівлі товару, а з іншого — надходженням значних сум виручки в результаті його реалізації. Комерсанти, які час від часу ставали власниками значної кількості золота, з міркувань безпеки не бажали зберігати його вдома чи в офісі. Навпаки, вони воліли залишити його на зберігання у безпечному місці. З іншого боку, власники золотих монет часто стикалися з незручностями у користуванні ними у зв'язку з їх великою вагою та потребували місця для їх зберігання. Тому золоті монети та зливки, як і будь-який інший товар, здавали (депонували) на склад (депозитарій). При цьому укладалася депозитна угода (від лат. *depositum* — річ, довірена для добросовісного збереження), а в обмін на гроші їх власник (депонент) отримував письмове свідоцтво (сертифікат) чи квитанцію про вклад⁵.

Слід зазначити, що розміщення коштів на депозит відбувалося на тих самих засадах, що й депонування будь-якого товару на склад. Депонент доручав збереження своїх грошей у депозитарії, а отримана взаємн квитанція засвідчувала право депонента повернути назад свої кошти відразу після її пред'явлення. Іншими словами, депозитні сертифікати постійно підлягали погашенню, або обміну на товар на складі на першу вимогу депонента. При цьому депозитарій стягував відповідну плату за послуги збереження поклажі.

Враховуючи те, що продавець часто після отримання коштів відразу розміщував їх у депозитарії покупця, депозитарії та їх клієнти згодом прийшли до висновку, що більш зручною є практика зміни у записах облікової книги депозитів порівняно із процедурами видачі та прийому коштів при закритті одного депозиту та відкритті іншого. Так виникли перші безготівкові розрахунки. Вони поступово набували популярності серед комерсантів, які воліли не перевозити золоті монети з собою на значні відстані, а користуватися відповідним “переказом” у головній книзі депозитарію. За необхідності кошти можна було отримати у місцевому відділенні депозитарію.

Ймовірно, саме розвиток торгівлі сприяв виникненню фірм — прообразів сучасних комерційних банків, які спеціалізувалися спочатку на обміні грошей, здійсненні депозитарних операцій з коштами, а згодом — на виконанні безготівкових розрахунків. Р. Лопез зазначає, що установи

³ Иггтон К. Деньги. История цивилизаций / К. Иггтон, Дж. Уильямс ; пер. с англ. А. Гарькавого. — М. : ФАИР, 2011. — С. 23—24.

⁴ Burns A. Early Stages in the Development of Money and Coins / A. Burns ; London Essays in Economics in Honour of Edwin Cannan, ed. by T.E. Gregory and Hugh Dalton. — L. : George Routledge & Sons, 1927. — P. 308.

⁵ Zimmermann R. The Law of Obligations: Roman Foundations of the Civilian Tradition / R. Zimmermann. — Ndabeni, Cape Town : Rustica Press (Pty) Ltd, 1992. — P. 205.

такого типу існували ще в Давній Месопотамії, Греції та Римі. Проте технічний термін *bancus* виник тільки в Середньовіччі й означав латинський переклад давньогрецького слова *trapeza*, яке мало те саме значення: лавка або стіл, на якому професійний банкір показував свої гроші та записи⁶. Деякі науковці схильні вважати, що банківська діяльність у традиційному її розумінні зародилася із поширенням грошових переказів, що здійснювалися міннялами в Генуї у XII ст. та під час середньовічних ярмарків у Західній Європі⁷. Селджин та Вайт наголошують, що саме депозитарні послуги заклали фундамент для розвитку безготівкових платежів. На підтвердження цієї гіпотези вони наводять аналогічну практику виконання записів за рахунками лихварями, ювелірами, карбувальниками та іншими респектабельними власниками сховищ для збереження монет і злиwkів заможних клієнтів у Англії⁸.

Зберігаючи значні запаси грошей та здійснюючи безготівкові платежі для своїх клієнтів, банкіри поступово почали помічати, що лише певна частка випущених депозитних сертифікатів одночасно пред'являється їм для обміну на гроші. Це, а також той факт, що гроші є взаємозамінними, зумовило схильність банкірів до випуску додаткових, не забезпечених золотом, сертифікатів та надання їх у позику з метою отримання прибутку у вигляді відсотків. З цього моменту бере початок практика часткового резервування депозитів, яка є невід'ємною складовою сучасної банківської діяльності.

Слід наголосити, що часткове резервування депозитів з моменту його виникнення викликало економіко-правові наслідки, які на собі відчувають не лише банки та їх клієнти, але й усі без винятку члени суспільства. Правові аспекти практики часткового резервування депозитів ґрунтовно дослідили М. Ротбард та Х. де Сото⁹. Аналізуючи сутність депозитної угоди (де Сото визначає її як угоду про грошовий іррегулярний вклад), слід враховувати, передусім, мотивацію депонента, котрий є ініціатором угоди. Ще на зорі становлення банківської діяльності клієнт банку, відкриваючи в ньому депозит, перш за все прагнув зберегти відповідну купівельну спроможність, яку він міг використати на свій розсуд за першої необхідності. Попри отримання послуг зберігача від банку, клієнт залишався власником коштів на весь термін дії депозитного договору. Право власності передбачає правомочність володіння, тобто безпосереднього фактичного зв'язку з грошима, що зберігаються¹⁰. Таким чином, у межах депозитної угоди депонент сплачував певну суму (плату) за отримання послуги (блага) зберігання коштів, що йому належать, за умови забезпечення постійного доступу до них.

⁶ Lopez R. *The Dawn of Medieval Banking* / Lopez R. — New Haven : The Dawn of Modern Banking, Yale University Press, 1979. — P. 1—12.

⁷ De Roover R. *Business, Banking and Economic Thought in Late Medieval and Early Modern Europe* / R. De Roover ; ed. by J. Kirshner. — Chicago : University of Chicago Press, 1974; Usher A.P. *The Early History of Deposit Banking in Mediterranean Europe* / Abbott Payson Usher. — Cambridge : Harvard University Press, 1943.

⁸ Selgin G. *The Evolution of a Free Banking System* / G. Selgin, L. White // *Economic Enquiry*. — 1987. — Vol. XXV. — July. — P. 439—457.

⁹ Rothbard M. *The Mystery of Banking* / M. Rothbard. — 2nd ed. — Auburn : Ludwig von Mises Institute, 2008; Huerta de Soto J. *Money, Bank Credit, and Economic Cycles* / Jesus Huerta de Soto. — 3rd english ed. — Auburn : Ludwig von Mises Institute, 2012.

¹⁰ Шевченко Я.М. *Право власності* / Я.М. Шевченко // *Юридична енциклопедія*. — Т. 5 : П—С. — К. : Вид-во "Українська енциклопедія" ім. М.П. Бажана, 2003. — С. 6.

В умовах часткового резервування банк не лише ставиться до коштів, переданих йому на збереження, як до єдиного грошового фонду, але й може видати вклад одного клієнта іншому, котрий звернувся до банку раніше. У результаті, оскільки не всі депозитні сертифікати забезпечені повністю коштами, за певних обставин окремі їх пред'явники не зможуть отримати назад свої кошти з банку. Це означає, що за часткового резервування депозитів банк до певної міри зі зберігача перетворюється на боржника, а його клієнт — з депонента на кредитора. Проте кредитор несе ризик, поступаючись володінням коштами на період дії угоди про позику, і задля компенсації якого він претендує на певний відсоток. Однак, укладаючи депозитну угоду, клієнт навпаки прагне забезпечити володіння коштами та уникнути ризику їх втрати. Таким чином, часткове резервування суперечить принципам та правовим засадами депозитного договору, оскільки порушує права однієї зі сторін угоди — депонента. Ймовірно, що задля компенсації зловживання довірою депонентів банки згодом почали виплачувати їм відсотки за розміщені у себе депозити.

Емісія незабезпечених грошима депозитних сертифікатів також призводить до негативних економічних наслідків. Передусім часткове резервування лежить в основі додаткової емісії грошей. Збільшення грошової маси, у свою чергу, запускає механізм економічного циклу, який розпочинається інвестиційним бумом і завершується фінансовою кризою, що переходить у депресію¹¹. Крім того, збільшення кількості грошей в економічній системі призводить до зниження їх купівельної спроможності. Через знецінення грошей втрат зазнають усі без виключення члени суспільства, навіть ті, котрі безпосередньо не мають справ з банківськими установами. Внаслідок цього серед населення формуються інфляційні очікування, що значно ускладнюють економічним агентам планування господарської діяльності.

Прихильники часткового резервування депозитів аргументують доцільність використання коштів клієнтів тим, що зазвичай одночасно до банку звертається щодо повернення переданих на збереження коштів незначна частина з них. А відтак, враховуючи частоту звернення клієнтів по свої кошти, можна визначити оптимальний обсяг резерву і в такий спосіб застрахуватися від невиконання зобов'язань за депозитними угодами. Проте, на нашу думку, необхідно враховувати, що частота звернень клієнтів не є постійною величиною, а визначена на її основі норма резервування враховує виключно історичні дані і тому не може бути оптимальною для певного моменту часу. Більше того, Мізес та Хуерта де Сото взагалі заперечують можливість страхування проти ризику вилучення депозитів з посиланням на закон великих чисел. Вони стверджують, що явища, які виникають в банківській діяльності, належать до людської діяльності, а тому вони пов'язані з невизначеністю (не ризиком), яка не підлягає страхуванню¹². Враховуючи те, що людська діяльність не характеризується стійкою стохастичною базою, то теорема Баеса не сумісна зі здатністю людини до підприємницької творчості. Цю несум-

¹¹ Hayek F. *Prices and Production* / F. Hayek. — 2nd ed. — NY : Augustus M. Kelly, Publishers, 1935.

¹² Mises L., von. *Human Action. A Treatise on Economics* / Ludwig von Mises. — 4th rev. ed. — San Francisco : Fox & Wilkes, 1996. — P. 105—118; Huerta de Soto J. *Money, Bank Credit, and Economic Cycles* / Jesus Huerta de Soto. — 3rd english ed. — Auburn : Ludwig von Mises Institute, 2012. — P. 385—395.

місність де Сото пояснює неможливістю знати всі, навіть потенційні, варіанти рішень і випадки, що характеризують поведінку індивідів. Адже людина, яка діє, “...володіє лише певною інформацією, окремими суб’єктивними віруваннями та переконаннями, котрі, змінюючись і розширюючись, мають тенденцію раптово змінювати весь ментальний план діючої людини, всі її переконання та пізнання. Таким чином, отримуючи додаткову інформацію, людина час від часу відкриває абсолютно нові для себе ситуації, які раніше навіть не могла уявити”¹³.

У реальних умовах постійно мінливого зовнішнього середовища клієнти банку користуються неповною та часто неперевіреною інформацією. Будь-які негативні відомості про роботу банку, чи навіть чутки та дезінформація, можуть спричинити “набіг на банк”, тобто масове вилучення депозитів з нього. За умов часткового резервування банку може не вистачити резервів на задоволення усіх вимог депонентів. При цьому банк, який зазнає набігу вкладників, зазвичай вимушений вилучати кошти, які він розмістив в інших банках. У зв’язку з цим у періоди масового вилучення депозитів криза ліквідності може одночасно поширитися на велику кількість банківських установ, у тому числі на досить успішні банки з бездоганною репутацією. Сучасні банківські установи, коли їм не вистачає власних ресурсів для повернення коштів вкладникам, звертаються за фінансовою підтримкою до центрального банку. У випадку надзвичайно скрутного фінансового становища банку можливе прийняття рішення про його часткову або повну націоналізацію, що здійснюється за рахунок платників податків.

На наш погляд, ефективність підтримки центральним банком банківських установ є сумнівною, оскільки вона викликає низку побічних наслідків. Перш за все, значні обсяги рефінансування у період фінансової кризи опосередковано підтримують збиткові бізнес-проекти, надають останнім конкурентні переваги над більш успішними проектами. Якщо за наслідками рефінансування збільшується кількість грошей у системі, то підприємці отримають від ринку хибний сигнал щодо попиту на їх продукцію та цін на ресурси, в результаті чого вони приймають неоптимальні рішення в ситуації, що склалася. Крім цього, надана банкам фінансова підтримка може бути спрямована на проведення операцій задля отримання прибутку, а не на стабілізацію свого фінансового становища.

Варто зазначити, що усвідомлення банківським менеджментом можливої фінансової підтримки від держави заохочує його не зважати на надмірні ризики заради прибутків. Адже прибутки приватизуються, тоді як збитки значною мірою соціалізуються. Через цей моральний ризик істотно деформується конкурентне середовище на ринку банківських послуг на користь фінансово слабких банківських установ, які йдуть на значний ризик задля отримання прибутку. Очевидно, моральний ризик спричиняє також система гарантування вкладів фізичних осіб. Гарантія повернення депозиту державою сприяє пошуку вкладниками таких банків, які пропонують найвищі відсотки. Становище банку на ринку при цьому часто не береться до уваги. У результаті значна частка ресурсів населення спрямовується до потенційно нестабільних банківських уста-

В. Височанський. Нормалізація банківської діяльності

¹³ Huerta de Soto J. *Money, Bank Credit, and Economic Cycles* / Jesus Huerta de Soto. — 3rd english ed. — Auburn : Ludwig von Mises Institute, 2012. — P. 386.

нов, а зниження недовіри до них у період кризи автоматично призводить до погіршення іміджу всієї банківської системи.

Сучасне регулювання банківської системи передбачає доведення центральним банком до всіх без винятку банківських установ основних вимог до параметрів їх функціонування. Однак навряд чи управління банківською діяльністю з єдиного центру у принципі може бути ефективним. В протилежному випадку слід визнати, що в будь-який момент певному центру управління може найкраще бути відома повна інформація про всі фінансові потреби клієнтів банківських установ та найбільш оптимальні банківські продукти і послуги, а також технології та процедури, здатні їх задовольнити. Очевидно, що це не так. Більше того, централізоване регулювання банківською системою значною мірою призводить до концентрації ризиків та їх зосередженні в центральному апараті. При цьому наслідки централізованих управлінських рішень, що згодом виявляються неоптимальними, відчувають на собі не тільки окремі банківські установи та їх клієнти, але й суспільство в цілому.

З одного боку, обмежена економічними нормативами, а з іншого, наділена певними привілеями, сучасна банківська установа не є типовим комерційним підприємством, менеджмент якого несе адекватну відповідальність за результати функціонування. На нашу думку, такий стан речей зумовлений запровадженням державою інституту центрального банку, який не є продуктом еволюції ринкових відносин¹⁴.

Для подолання вад сучасної банківської діяльності необхідно усунути її основну першопричину — втручання держави у підприємницьку діяльність у банківській сфері. Цього можна досягнути лише шляхом запровадження такого режиму функціонування банківських установ, за якого вони будуть справжніми комерційними підприємствами, поважатимуть права своїх клієнтів та нести повну відповідальність за результати своєї діяльності. На нашу думку, саме звільнена від централізованого регулювання банківська справа в умовах здорового конкурентного середовища буде не лише більш ефективною, але й набагато краще задовольнятиме потреби людей у фінансових продуктах і послугах.

Формування вільної банківської справи в умовах саморегульованої грошової системи

Серед численних пропозицій з удосконалення банківської діяльності, на нашу думку, особливої уваги заслуговує модель, запропонована Л. фон Мізесом і М. Ротбардом, над адаптацією якої працювали Дж. Салерно, Г. Гоппе, М. Скоузен і Г. Норт¹⁵. Модель Ротбарда — Мізеса (РМ-модель) усуває значну частину вад сучасної банківської діяльності, оскільки передбачає відсутність регулювання банківських установ центральним банком та 100-відсоткове резервування банківських депозитів¹⁶. Відповідно до цієї моделі банківський ринок повинен бути вільним

¹⁴ Smith V. *The Rationale of Central Banking*. P.S. / V. Smith. — Westminster : King & Son Ltd., 1936.

¹⁵ Sechrest L. *Free Banking. Theory, History and a Laissez-Faire Model* / L. Sechrest. — Auburn : Ludwig von Mises Institute, 2008. — P. 144—147.

¹⁶ Mises L., von. *Human Action. A Treatise on Economics* / Ludwig von Mises. — 4th rev. ed. — San Francisco : Fox & Wilkes, 1996; Mises L., von. *The Theory of Money and Credit* / Ludwig von Mises ; trans. by H.E. Batson. — New Haven : Yale University Press, 1953; Rothbard M. *The Case for a 100 percent Gold Dollar* / M. Rothbard. — Meriden, Conn. : Cobden Press, 1984; Rothbard M. *The Case for a Genuine Gold Standard* / M. Rothbard // *The Gold Standard: An Austrian Perspective* / ed. H. Llevelyn, D.C. Rockwell, Jr. — Lexington, Mass. : Heath and Company, 1985. — P. 1—17.

для входу нових і виходу діючих учасників, що забезпечить здорове конкурентне середовище і сприятиме розвитку фінансово міцних банківських установ.

Згідно з РМ-моделлю всі грошові одиниці (долар, фунт та ін.) будуть лише особливими одиницями ваги грошового товару (золота), а банки повинні забезпечити розмін випущених ними банкнот на золото на постійній основі. Причому, на думку авторів, цю вимогу слід закріпити на законодавчому рівні. Якщо той чи інший банк буде не в змозі забезпечити виконання вимоги 100-відсоткового резервування депозитів, то він має бути оголошений банкрутом і підлягати ліквідації згідно з процедурою банкрутства.

Варто зазначити, що відповідно до РМ-моделі банки зможуть надавати кредити в обсягах, що не перевищуватимуть їх капітал, тоді як депозити мають обліковуватися на позабалансових рахунках банківської установи. Такий підхід до збереження депозитів є наближеним до збереження грошей клієнтів у банківських сейфах. Це, з одного боку, забезпечує постійну доступність коштів для їх власників, а з іншого — запобігає збільшенню пропозиції грошей в економіці понад резерви у сховищах банків.

Попри усунення більшості розглянутих вище вад сучасної банківської діяльності РМ-модель, на наш погляд, має декілька слабких місць. Перш за все, це стосується різновиду грошового товару, а саме золота, яке має бути на законодавчому рівні затверджене як забезпечення банкнот. Попри те, що у суспільстві протягом тисячоліть золото асоціювалося із загальноприйнятим засобом обміну, не можна виключати можливість його заміни іншим товаром у майбутньому. У разі виникнення такої потреби РМ-модель не передбачає чіткої процедури здійснення адекватної заміни грошового товару. По-друге, РМ-модель передбачає звичайну практику банкрутства банків внаслідок недотримання ними 100-відсоткового резервування депозитів. Оскільки за схоронність депозиту повною мірою відповідатиме конкретний банк, то у випадку його банкрутства депонент може втратити власні кошти, незважаючи на оплату ним послуг зберігача в повному обсязі. У зв'язку з цим, за цієї моделі банківської діяльності існує постійний ризик втрати коштів, переданих банку на збереження, попри те, що депонент не бажає його нести і готовий платити за його усунення. Вирішення цих питань, на наш погляд, посилить аргументацію на користь РМ-моделі й сприятиме активізації процесів удосконалення банківської діяльності.

Власник коштів повинен чітко усвідомлювати, на що він орієнтується (на збереженість чи на доходність), коли йдеться про укладення угоди з банком про отримання від нього тієї чи іншої фінансової послуги. Якщо клієнт має в розпорядженні певну суму коштів і прагне отримати додатковий дохід, то він може надати банку їх у позику в обмін на певну суму у відсотках від суми позики. У цьому разі в обмін на майбутній дохід клієнт пропонує банку скористатися коштами (стати їх власником) на період дії договору позики. Клієнт стає кредитором, а банк — боржником. Оскільки не можна виключати, що банк з певних причин не зможе повернути клієнту позичені кошти чи/та відсотки за боргом, то така угода пов'язана з ризиком, який клієнт повинен повністю усвідомлювати та нести самостійно в разі її укладення.

Якщо мотивом клієнта є схоронність коштів при збереженні постійної доступності до них протягом дії договору, то йому слід укласти депозитну угоду. У цьому випадку банк виступатиме зберігачем, а клієнт — депонентом. Банк не матиме права використовувати кошти клієнта на свій розсуд, зокрема надавати їх у позичку іншому клієнту. З іншого боку, клієнт повинен буде відшкодувати банку витрати за надані послуги депозитарію. Фактично, в обмін на цю плату клієнт повинен отримати благо постійного доступу до власних коштів, що можливо за умови їх схоронності.

Оскільки всі договори між банком та його клієнтами стосуються грошей, то це пояснює необхідність, найперше, розбудови такої грошової системи, яка б стала надійним підґрунтям для становлення та розвитку ефективної банківської справи. При цьому слід зазначити, що будь-які перетворення у грошовій сфері (запровадження монOMETALІЗМУ, системи нерозмінних паперових грошей тощо) завжди позначалися на функціонуванні банків, оскільки останні вимушені враховувати нові правила здійснення операцій з коштами клієнтів. У зв'язку з цим здатність банків пристосовуватися до нових правил функціонування грошової системи не повинна викликати значного занепокоєння економічних агентів. Трансформаційні процеси у банківській справі, на наш погляд, відбуватимуться особливо гнучко, якщо ініціаторами цих змін виступатимуть безпосередньо клієнти та партнери банківських установ. Подібна адаптація банківського бізнесу можлива у процесі поступового запровадження грошей з товарним забезпеченням (товарних юнітів) на основі біржових ETF- і EFRP-технологій, що можуть бути реалізовані, передусім, в умовах фінансового ринку США¹⁷.

Значне поширення серед інвесторів товарних юнітів (ТЮ) як інструменту захисту від інфляції з часом може зумовити потребу використовувати їх як засіб обміну на інші товари та послуги. Це, у свою чергу, створить передумови для появи на ринку професійних фінансових посередників, здатних надати повний перелік послуг сучасної банківської установи, що передбачатимуть розрахунки в ТЮ. У результаті може сформуватися якісно нова банківська справа, яка, на відміну від сучасної регульованої державою, буде заснованою на вільному підприємстві.

У зв'язку з тим, що ТЮ матимуть усі характеристики паїв біржових фондів, то для їх придбання попередньо необхідно буде відкрити рахунок у брокерській компанії, яка, у свою чергу, є клієнтом або членом розрахунково-клірингової системи Depository Trust & Clearing Corporation (DTCC). У випадку купівлі ТЮ перед їх передачею у розпорядження покупця буде змінено реквізити зі старого власника ТЮ на нового у відповідному реєстрі власників паїв. Таким чином, у будь-який момент буде відомо, хто є власником існуючих ТЮ, придбаних різними учасниками ринку через відповідних брокерів. Зареєстровані на ім'я власника ТЮ не зможуть бути використані іншою особою до того моменту, поки цей власник не продасть їх на ринку. Характеристика іменного цінного папера є важливою для ТЮ з тих позицій, що гроші у цьому випадку, зберігаючись на рахунку у брокера, являтимуть собою безстроковий вклад, що

¹⁷ Височанський В. Теоретико-технологічні засади трансформації грошової системи / В. Височанський // Банківська справа. — 2013. — № 5. — С. 3—21.

може бути повернутий на першу вимогу. Це, з іншого боку, автоматично забезпечуватиме відповідність вимозі сегрегації, або окремого ведення, коштів клієнтів і брокерських компаній.

Отже, зберігаючи ТЮ на рахунку у брокера, клієнт триматиме поточний безстроковий вклад у товарних юнітах. Збереженість цього вкладу гарантуватиме ДТСС, що виступатиме зберігачем усіх випущених ТЮ та реєстратором угод з ними. Оскільки фінансова міць розрахунково-клірингової системи формується за рахунок усіх її членів, учасників фондового ринку, то ймовірність її банкрутства, а відтак і втрата клієнтом брокера власних ТЮ, є практично мізерною.

Власник ТЮ зможе тримати їх на своєму рахунку у брокера, який, у свою чергу, безпосередньо або опосередковано є клієнтом ДТСС. Якщо банк є власником брокерської контори, то депозити клієнтів, попри те, що їх відкривають у банку, зберігатимуться безпосередньо в ДТСС. За таких умов банк виступатиме агентом ДТСС з депозитарних послуг. Незважаючи на те, що всі банки таким чином гарантуватимуть однаковою мірою повне збереження депозитів клієнтів і постійний доступ до них, тим не менше, вони зможуть конкурувати між собою у сфері широкого асортименту послуг, починаючи з комунікацій із клієнтами і завершуючи інтерфейсом програмного забезпечення для проведення клієнтами операцій з ТЮ.

Для максимально ефективної взаємодії клієнта банку з депозитарною системою, на нашу думку, доцільно застосовувати технологію прямого доступу, яка сьогодні використовується практично усіма брокерськими компаніями на фондовому ринку. Її суть полягає у наданні можливості клієнту самостійно здійснювати операції з цінними паперами, отримувати інформацію про стан рахунку тощо в режимі реального часу. Роль брокера у цьому випадку полягає в налагодженні прямого зв'язку з торговельними майданчиками, що забезпечується шляхом використання прикладного програмного забезпечення — платформи прямого доступу (ППД). Розширення функціональних можливостей ППД за рахунок тих, що вже сьогодні використовують користувачі систем інтернет-банкінгу, дасть змогу власнику ТЮ не лише контролювати депозит, але й виконувати грошові перекази та платежі відповідно до укладених угод з контрагентами.

Отже, якщо клієнт укладатиме з банком угоду про грошову позику, то можлива схема транзакції матиме вигляд, як на рис. 1. Спочатку банк інформуватиме клієнта про умови договору (крок 1). Після цього клієнт звертається до брокерського підрозділу банку чи безпосередньо використовує ППД, де вказує, яку саме суму та на яких умовах він має намір позичити банку (крок 2). Далі інформація про угоду надходить від клієнта і банку до ДТСС для безпосереднього виконання процедури клірингу (кроки 3 і 4). У разі успішного клірингу угоди депозитарій виконує реєстрацію товарних юнітів на ім'я боржника на суму угоди та переказує їх із рахунку клієнта-кредитора на рахунок банку-позичальника (крок 5). Інформація про переказ далі надходить банку (крок 7) і його клієнту через ППД (кроки 6 і 8).

Надалі у процесі виконання договору грошової позики банк бере на себе зобов'язання переказувати клієнту відсотки та основну суму позики відповідно до умов угоди. Для цього банк має давати регулярні розпоря-

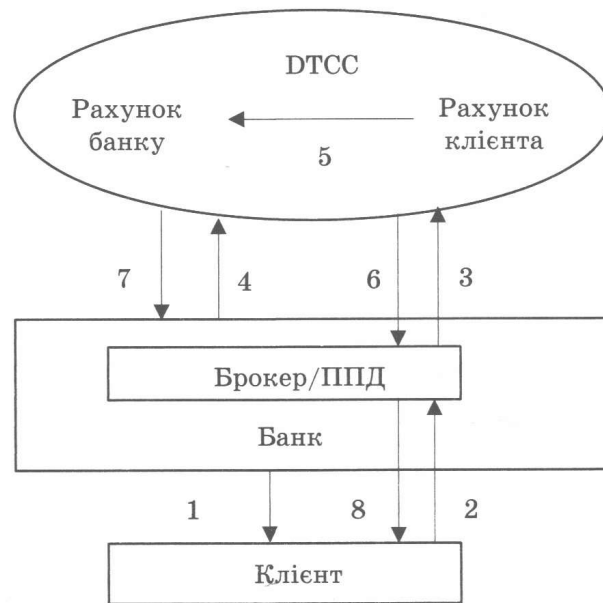

Рис. 1. Транзакція надання клієнтом позики банку в товарних юнітах

дження в DTCC для здійснення відповідних переказів з рахунку банку на рахунок клієнта. Оскільки депозитарний центр не дає жодних гарантій того, що позичальник виконає взяті на себе зобов'язання за угодою, то договір грошової позики передбачає ризик неповернення коштів боржником. Зі свого боку, клієнт банку повинен усвідомлювати цей ризик, розраховуючи на отримання відсотків за надані в позику ТЮ. Коли ж клієнт отримує від банку кредит, він стає позичальником, а банк — кредитором за розглянутим вище договором грошової позики.

На наш погляд, використання ТЮ як платіжного засобу доцільно запроваджувати, найперше, шляхом організації процедур обміну товарних юнітів на інші біржові іменні цінні папери, перш за все, звичайні акції корпорацій, угоди з якими вже обслуговуються DTCC. Біржові угоди і надалі мають укладатися в межах конкурентного середовища біржових торгів, проте вони повинні передбачати обмін об'єкта торгу не на готівку, а на товарні юніти. У цьому випадку розрахунки за поставлені цінні папери передбачатимуть оплату відповідною кількістю ТЮ. На цьому етапі запровадження використання паперових грошей і ТЮ може відбуватися паралельно. Доцільно, щоб саме учасники ринку визначали засіб розрахунку, який вони обирають для ведення бізнесу. Саме поступове поширення ТЮ у веденні розрахунків, на нашу думку, дозволить економічним агентам краще орієнтуватися у питанні такого вибору.

Нині на фондовому ринку немає практики укладання позабіржових угод про безпосередній обмін цінних паперів на інші товари аналогічно до EFRP-угод ф'ючерсного ринку. На наш погляд, це можна пояснити тим, що угоди з цінними паперами є угодами спот, а тому учасники ринку не зацікавлені обмінювати аналогічні позиції з однаковими термінами постачання. З іншого боку, якщо цінний папір, а саме ТЮ, сприйматиметься як загальноприйнятий еталон цінності, то виникне об'єктивна потреба у запровадженні процедур позабіржового обміну товарних юнітів на широке коло товарів і послуг.

У випадку, якщо власник коштів захоче обміняти ТЮ на інші блага, то він повинен буде ініціювати відповідну транзакцію в рамках виконання укладеної угоди з контрагентом. Можлива схема транзакції оплати товарів і послуг товарними юнітами наведена на рис. 2. Спочатку покупець і продавець товару домовляються про параметри угоди та повідомляють їх своїм брокерам (кроки 1 і 2), а ті — в ДТСС (кроки 3 і 4). Далі ДТСС перевіряє, чи покупець має на рахунку необхідну для оплати суму ТЮ. Якщо зазначена в договорі сума наявна, то ДТСС блокує її та повідомляє про це брокера продавця (крок 5), а той — свого клієнта (крок 6). Отримавши підтвердження платоспроможності покупця, продавець постачає товар покупцю (крок 7). Після отримання товару покупець повідомляє свого брокера (крок 8), а той — ДТСС (крок 9) про факт постачання товару.

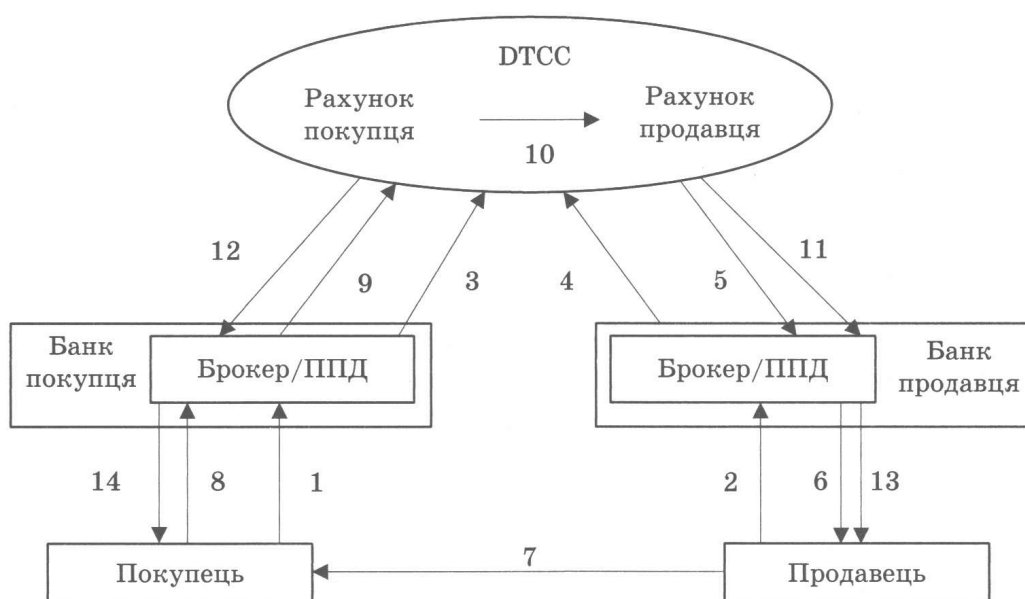

Рис. 2. Транзакція оплати товарів і послуг товарними юнітами

Отримавши це повідомлення, ДТСС списує ТЮ в розмірі заблокованої суми з рахунку покупця та перейменовує їх на ім'я продавця. Далі ДТСС переказує вже нові ТЮ на зазначену суму на рахунок продавця (крок 10) та повідомляє про це брокерів, які обслуговують учасників угоди (кроки 11 і 12), а ті — своїх клієнтів (кроки 13 і 14).

Розглянута транзакція передбачає, що переказ ТЮ виконується виключно в рамках клірингово-розрахункової системи і гарантований нею. При цьому друга складова транзакції — поставка та прийняття товару — відбувається поза біржею та не контролюється нею. У зв'язку з цим учасники угоди зазнають певного ризику невиконання контрагентом взятих на себе зобов'язань, який, утім, властивий практично усім позабіржовим угодам.

Переваги вільної банківської діяльності

Висвітлені вище технологічні аспекти основних напрямів діяльності комерційних банків, а саме прийняття вкладів, видача кредитів і здійснення розрахунків у ТЮ, на наш погляд, можуть бути ефективно засто-

совані з метою організації транзакцій у рамках інших банківських послуг. Разом це створює передумови для формування вільної банківської справи, за умов якої банки перетворюються на рівноправних учасників фінансового ринку. При цьому вони, з одного боку, втрачають надані державою привілеї, а з іншого — звільняються від нагляду центрального банку. Банки у своїх правах та обов'язках урівнюються з комерційними підприємствами, оскільки не можуть розраховувати на підтримку центрального банку, якщо необачні дії менеджменту поставлять їх на межу розорення. Банкрутство банків у цьому випадку стає нормальним явищем і не загрожує стабільності фінансової системи в цілому. Водночас у конкурентній боротьбі за клієнта отримують розвиток найбільш виважені та перспективні з погляду дохідності й ризику бізнес-ідеї в банкінгу.

Іншим позитивним моментом вільної банківської справи є відсутність морального ризику, який притаманний сучасним комерційним банкам. Це, у свою чергу, не лише зніме навантаження на бюджет завдяки відсутності необхідності порятунку неефективних банківських установ за рахунок коштів платників податків, але й підвищить відповідальність банкірів перед клієнтами-кредиторами.

Варто зазначити, що попри вищу ймовірність банкрутства окремого банку, його клієнтам, власникам депозитів, гарантоване збереження їхніх коштів. Оскільки гроші зберігатимуться депозитарною системою, а саме в DTCC, то доцільно детальніше розглянути аргументи, які, на нашу думку, підтверджують спроможність цієї інституції вже сьогодні виконувати роль глобального депозитарію товарних юнітів.

Структурні підрозділи DTCC здійснюють кліринг і розрахунки з угодами практично на всіх ринках США, зокрема з акціями, корпоративними та муніципальними облігаціями, урядовими борговими та забезпеченими нерухомістю цінними паперами, інструментами грошового ринку та позабіржовими деривативами. DTCC також забезпечує зберігання та супутні послуги для акцій, корпоративних і муніципальних облігацій, забезпечених нерухомістю облігацій, біржових фондів, інструментів грошового ринку та багато інших видів цінних паперів. У 2011 р. DTCC виконала розрахункових транзакцій лише з акціями, облігаціями та біржовими фондами в грошовому еквіваленті на суму 220,8 трлн дол. і здійснила постачання цінних паперів кількістю понад 302 млн шт. На додаток до розрахункових послуг компанія зберігала цінні папери з ринковою вартістю понад 39,5 трлн дол., включаючи цінні папери, випущені у США, та з інших 121 країни світу¹⁸.

DTCC перебуває у власності своїх клієнтів, які є членами фінансової спільноти. Вона надає послуги за собівартістю, повертаючи надлишковий дохід від плати за проведення транзакцій своїм фірмам-членам. Клієнтська база DTCC охоплює тисячі компаній з індустрії глобальних фінансових послуг. DTCC обслуговує брокерів, дилерів, інституційних інвесторів, банки, трастові компанії, страхові компанії та управляючих взаємними фондами, хедж-фонди та інших фінансових посередників — або прямо, або через кореспондентські відносини. Все більше клієнти DTCC виконують операції як всередині США, так і за кордоном.

¹⁸ DTCC Transaction Statistics and Performance [El. resource]. — URL: <http://dtcc.com/about/business/statistics.php>.

DTCC зареєстровано Комісією з цінних паперів і фондового ринку США (SEC), котра регулює її діяльність. Розташований у Лондоні європейський підрозділ DTCC (EuroCCP) підпорядкований Управлінню з фінансового регулювання та нагляду (FSA). Варто зазначити, що DTCC має 16 транскордонних депозитарних зв'язків з центральними інфраструктурними організаціями по всьому світу, а також підписані угоди про інформаційний обмін та співпрацю з основними розрахунково-кліринговими організаціями Японії, Кореї, Китаю та Тайваню.

Розвиваючи нові напрями діяльності, у 2009 р. DTCC запровадила новий електронний сервіс для продуктів альтернативних інвестицій, поєднавши хедж-фонди з усього світу та дистриб'юторів, зокрема банки і брокерів/дилерів, що дозволило їм відкривати та обслуговувати рахунки у хедж-фондах для кваліфікованих інвесторів. У 2010 р. компанія отримала дозвіл на обслуговування угод з позабіржовими деривативами, що особливо популярні серед комерційних банків¹⁹.

Таким чином, DTCC забезпечує глобальну підтримку інституційної розрахунково-клірингової обробки угод і пропонує централізований та автоматизований доступ до послуг з управління угодами. Її незалежність від урядів та політики, цілковита підконтрольність учасникам системи, які водночас є її власниками, багаторічний досвід і широкі міжнародні зв'язки свідчать про спроможність цього інституту виконувати функції центрального депозитарію товарних юнітів та основного розрахункового центру всіх транзакцій, номінованих у ТЮ.

Нормалізація банківської діяльності може відбуватися з поширенням товарних юнітів серед економічних агентів та поступовим їх використанням для оплати товарів і послуг. Основною рушійною силою цього процесу, на нашу думку, можуть стати переваги для всіх учасників системи розрахунків з використанням товарних юнітів, а саме клієнтів банківських установ, безпосередньо банків і держави.

Гарантованість депозитів за будь-якого фінансового становища банку сприятиме поширенню ТЮ серед банківської клієнтури. Адже у випадку банкрутства банку його клієнт відповідним розпорядженням може перевести свій депозитний рахунок, що обліковується в DTCC, на обслуговування в інший банк. З урахуванням ефекту масштабу плата за послуги DTCC поступово знижувалася б (сьогодні вона становить 0,056 цента за 100 цінних паперів²⁰) і досягла б мінімуму в разі набуття ТЮ статусу міжнародної грошової одиниці. Відносно стабільна пропозиція грошей разом з поступовим зростанням продуктивності буде сприяти підвищенню купівельної спроможності грошей, яке, до певної міри, компенсуватиме втрати депонентів на депозитарні послуги.

Використання товарних юнітів у міжнародних розрахунках сприятиме розвитку міжнародної торгівлі, оскільки дозволить економити на різниці курсів валют і уникати валютного ризику як такого, а також спростить маркетингову практику порівняння цін товарів, номінованих у різних валютах.

Розглянута вище модель банківської діяльності значною мірою наблизить банк до типового хедж-фонду, інституту, котрий сьогодні обслу-

¹⁹ *An Introduction to DTCC Services and Capabilities [El. resource]. — URL: http://dtcc.com/downloads/about/Introduction_to_DTCC.pdf.*

²⁰ *Ibid.*

говує виключно заможних клієнтів. Проте банки порівняно з іншими фінансовими компаніями мають низку вагомих переваг, що дозволить їм зайняти міцні позиції на фінансовому ринку навіть після позбавлення привілей часткового резервування депозитів та доступу до рефінансування центрального банку. Передусім, банки розпоряджаються розгалуженою інфраструктурою та технологіями обслуговування роздрібних клієнтів. Вони краще знають специфіку локального ринку і здатні запропонувати найбільш конкурентні продукти та послуги на ньому.

Нормалізована банківська діяльність робить зайвими державне регулювання банківських установ та функціонування державної системи гарантування вкладів фізичних осіб. В умовах саморегульованої грошової системи також відпадає потреба реалізації грошово-кредитної політики. У разі заміни національних грошових одиниць товарними юнітами інститут центрального банку може поступово перетворитися з монопольного емітента грошей на державний орган, що представлятиме інтереси держави у глобальній депозитарній системі в період трансформації відповідної грошової та банківської системи. Практика взаємодії національних депозитарних центрів з DTCC свідчить про готовність компанії розширити коло учасників системи за рахунок депозитарних і платіжних систем інших країн світу.

На наш погляд, підтримці державою трансформаційних процесів у банківській діяльності сприятиме налагодженню інформаційного обміну між DTCC і податковими відомствами країн-учасниць. Це максимально сприятиме детінізації економіки, оскільки інформація про транзакції, за необхідності, автоматично надаватиметься для визначення об'єкта оподаткування. Розширення бази оподаткування та її подальша стабілізація завдяки недопущенню циклів в економічному розвитку значно спростять планування та виконання державного бюджету, сприятимуть зняттю соціальної напруги та зміцненню благополуччя в суспільстві.

Висновки. Банківська діяльність виникла у відповідь на потреби економічних агентів в отриманні послуг з обміну грошей, їх збереження та виконання переказів між рахунками. Початок нестабільності у банківській справі поклала практика часткового резервування депозитів, яка була закріплена шляхом запровадження державою інституту центрального банку як “кредитора останньої інстанції” та регулятора банківської системи.

Централізовано встановлювані економічні нормативи для банківських установ не можуть бути оптимальними через брак у регулятора повної та актуальної інформації про запити клієнтів і можливості банків їх задовольняти. У результаті банківські установи, з одного боку, втрачають можливості отримання прибутку, а з іншого — зловживають підтримкою платників податків у кризові періоди.

Підвищити ефективність банківської діяльності можна шляхом її нормалізації, тобто трансформації банків у повноцінні комерційні підприємства. Підґрунтям для цього може стати запровадження саморегульованої грошової системи. Розвиток біржових технологій, депозитарної системи, передусім у США, свідчить про наявність технологічних передумов удосконалення сучасної банківської діяльності, перетворення її на більш ефективну і таку, що повніше відповідатиме запитам економічних агентів, служитиме інтересам суспільства в цілому.

Список використаних джерел:

1. *Menger C.* On the Origins of Money / C. Menger. — Auburn : Ludwig von Mises Institute, 2009.
2. *Selgin G.* The Evolution of a Free Banking System / G. Selgin, L. White // Economic Enquiry. — 1987. — Vol. XXV. — July. — P. 439—457.
3. *Иглтон К.* Деньги. История цивилизаций / К. Иглтон, Дж. Уильямс ; пер. с англ. А. Гарькавого. — М. : ФАИР, 2011.
4. *Burns A.* Early Stages in the Development of Money and Coins / A. Burns ; London Essays in Economics in Honour of Edwin Cannan, ed. by T.E. Gregory and Hugh Dalton. — London : George Routledge & Sons, 1927.
5. *Zimmermann R.* The Law of Obligations: Roman Foundations of the Civilian Tradition / R. Zimmermann. — Ndabeni, Cape Town : Rustica Press (Pty) Ltd, 1992.
6. *Lopez R.* The Dawn of Medieval Banking / Lopez R. — New Haven : The Dawn of Modern Banking, Yale University Press, 1979. — P. 1—12.
7. *De Roover R.* Business, Banking and Economic Thought in Late Medieval and Early Modern Europe / R. De Roover ; ed. by J. Kirshner. — Chicago : University of Chicago Press, 1974.
8. *Usher A.P.* The Early History of Deposit Banking in Mediterranean Europe / Abbott Payson Usher. — Cambridge : Harvard University Press, 1943.
9. *Rothbard M.* The Mystery of Banking / M. Rothbard. — 2nd ed. — Auburn : Ludwig von Mises Institute, 2008.
10. *Huerta de Soto J.* Money, Bank Credit, and Economic Cycles / Jesus Huerta de Soto. — 3rd english ed. — Auburn : Ludwig von Mises Institute, 2012.
11. *Шевченко Я.М.* Право власності / Я.М. Шевченко // Юридична енциклопедія. — Т. 5 : П—С. — К. : Вид-во “Українська енциклопедія” ім. М.П. Бажана, 2003. — С. 6.
12. *Hayek F.* Prices and Production / F. Hayek. — 2nd ed. — NY : Augustus M. Kelly, Publishers, 1935.
13. *Mises L., von.* Human Action. A Treatise on Economics / Ludwig von Mises. — 4th rev. ed. — San Francisco : Fox & Wilkes, 1996.
14. *Smith V.* The Rationale of Central Banking. P.S. / V. Smith. — Westminster : King & Son Ltd., 1936.
15. *Sechrest L.* Free Banking. Theory, History and a Laissez-Faire Model / L. Sechrest. — Auburn : Ludwig von Mises Institute, 2008.
16. *Mises, L. von.* The Theory of Money and Credit / Ludwig von Mises ; trans. by H.E. Batson. — New Haven : Yale University Press, 1953.
17. *Rothbard M.* The Case for a 100 percent Gold Dollar / M. Rothbard. — Meriden, Conn. : Cobden Press, 1984.
18. *Rothbard M.* The Case for a Genuine Gold Standard / M. Rothbard // The Gold Standard: An Austrian Perspective / ed. H. Llevelyn, D.C. Rockwell, Jr. — Lexington, Mass. : Heath and Company, 1985. — P. 1—17.
19. *Височанський В.* Теоретико-технологічні засади трансформації грошової системи / В. Височанський // Банківська справа. — 2013. — № 5. — С. 3—21.
20. DTCC Transaction Statistics and Performance [El. resource]. — URL: <http://dtcc.com/about/business/statistics.php>.
21. An Introduction to DTCC Services and Capabilities [El. resource]. — URL: http://dtcc.com/downloads/about/Introduction_to_DTCC.pdf.

Надійшла до редакції 28.07.2013

Volodymyr Vysochanskyi. *The Normalization of Banking Activity*

The approach to the formation of free banking under the conditions of self-regulated monetary system have been proposed. Its advantages for economic agents and society as a whole have been revealed.